

Företag och demokratisering

Svenska företags aktörskap och agerande i odemokratiska
länder

Hampus Nilsson
Babiker Malik

Abstract

Det internationella politiska systemet, med FN i spetsen, klargör med tydlighet att multinationella företag har att förhålla sig till suveräna staters nationella lagstiftning och sedvänja. Detta system skapar ett juridiskt och moraliskt vakuum för multinationella företag som verkar i länder där rättsstaten är svag, arbetsrätten dåligt utvecklad och grundläggande mänskliga rättigheter inte understöds. Vi undersöker häri i vilken mån svenska företag med verksamhet i sådana länder har möjlighet att påverka utvecklingen mot demokrati och förbättrade sociala förhållanden. Vi analyserar även vilka problem den förhärskande liberala statscentrerade synen på staters suveränitet kan innebära för företags samhälleliga ansvarstagande. Analysen mynnar ut i en diskussion där vi konstaterar att den rådande synen inte tillräckligt lyckas förklara multinationella företags inflytande på samhällsutvecklingen och att den dessutom kan ha en passiviserande effekt på företags agerande.

Nyckelord: Multinationella företag, demokratisering, CSR, migrantarbetare, Bangladesh

Antal ord: 8838

Innehållsförteckning

1 Inledning	1
1.1 Syfte och frågeställning	2
1.2 Metod	2
1.3 Material	3
2 Teoretisk bakgrund	4
2.1 Corporate Social Responsibility-teori.....	4
2.1.1 Post-westfalisk värld.....	6
2.1.2 Företags aktörskap och ansvar	7
2.1.3 Kvalitativ Demokrati	8
3 Bangladesh	9
3.1 Bakgrund.....	9
3.2 Textilindustrin.....	10
3.2.1 Löner.....	11
3.3 Fackförbund	12
3.3.1 Företagsprojekt	13
3.4 Om kvinnlig frigörelse.....	14
3.4.1 Barn och daghem	15
3.4.2 Hälsoaspekten	16
4 Saudiarabien	18
4.1 Bakgrund.....	18
4.2 Sponsorsystemet	19
4.2.1 Företagens hantering.....	20
4.3 Att förhålla sig till internationella konventioner.....	20
4.3.1 Löner	21
4.4 Fackliga rättigheter	22
5 Diskussion	23
6 Referenser	25
6.1 Tryckta källor.....	25
6.2 Elektroniska källor	26

1 Inledning

När det talas om orsaker till demokratisering, förbättrande av mänskliga rättigheter, frigörelse och strukturella maktförändringar finner man gärna orsaker i berättelser om staters institutionella förändringar, medborgarrättsrörelser och politiska maktkamper. Vi ämnar att i det följande bidra med en kompletterande förklaring till hur samhälls- och politisk förändring kan komma till stånd. Demokratisk utveckling sker inte per automatik. Institutionella förändringar uppkommer inte spontant, medborgarrättsrörelser växer sig inte starka utan en medveten befolkning beredd att protestera, och politiska maktkamper kan aldrig uppstå utan opposition.

För att uppnå förändring måste det finnas människor villiga och kapabla att agera, bryta sig loss från strukturer och samhälls- och politiska maktpositioner. Det är alltså i slutändan människor, eller människors attityder och möjligheter som skapar förändring. Förutsättningarna för att förändra är dock ofta bristfälliga. Fattigdom, strukturella orättvisor, patriarkala system och ohälsa sätter käppar i hjulen för demokratisering och utveckling. Det är mot denna bakgrund företagets roll bör belysas. Företag har med sina ekonomiska resurser möjlighet att påverka människors levnadsvillkor, öka de anställdas medvetenhet och förändra attityder. Företag kan, på olika vis, förändra det samhället vari de verkar.

I en globaliserad värld är inte ekonomi och resurser längre platsbundna i samma utsträckning som tidigare. Företag är många gånger multinationella och agerar således i flera länder och under flera jurisdiktioner simultant. Men länder skiljer sig markant åt, inte minst vad gäller institutionell kapacitet, ekonomisk utveckling och lagstiftning kring mänskliga- och medborgerliga rättigheter. Detta till trots finns ingen bindande internationell lagstiftning som reglerar de multinationella företagens agerande, inget internationellt organ med kapacitet eller befogenhet att tillrättavisa eller straffa företag som bryter mot lagar, normer eller föreskrifter. Det fulla ansvaret att bevaka och reglera de multinationella företagens agerande tillfaller staten där de verkar. Problemen som uppstår i denna kollision mellan globalisering och nationell suveränitet är många. Ett av de mest intressanta är frågan kring vad som kan göras i det juridiska och moraliska vakuum som uppstår i situationer där staten, av någon anledning, inte på ett tillräckligt sätt beskyddar eller befrämjar de mänskliga rättigheterna, och de multinationella företagen endast har att förhålla sig till den nationella lagstiftningen.

1.1 Syfte och frågeställning

Vi ämnar att i det följande undersöka och förklara hur, framförallt svenska, multinationella företag påverkar utvecklingen i två länder med stort demokratiskt underskott, nämligen Bangladesh och Saudiarabien. Vi vill studera hur multinationella företag kan verka, och i vissa fall verkar, för förbättring av mänskliga rättigheter, sociala villkor och för demokratisering i dessa länder. Vi kommer även att diskutera vilka problem och hinder som föreligger för utökad socialt ansvarstagande från multinationella företag, samt hur dessa måhända kan överbryggas.

Alltså: Hur agerar svenska företag i odemokratiska länder och vilka möjligheter har dessa att påverka den demokratiska utvecklingen? Vilka problem och hinder finns det för företag att delta i en sådan utveckling?

Vi utgår ifrån det grundläggande antagande är att företag inte endast kan uppfattas som en del av ett ekonomiskt system, skiljt från samhället i övrigt. Företag är i allt väsentligt en integrerad del av samhället, en plattform där människor verkar och vars verksamhet inte endast påverkar omgivningen, utan utgör en självklar del av densamma. Ekonomin kan omöjligt separeras från samhället. Utan samhälle, ingen ekonomi, sambandet kan aldrig antas vara riktat åt motsatt håll. Vi vill mena att företagets roll i utvecklingsforskningen inte bör negligeras eller underdrivas. I ett kapitalistiskt system är ekonomisk slagkraft likställt med makt, varför många multinationella företag har stora möjligheter att bidra med förändring mot det bättre. Vi hoppas visa att den förhärskande ordningen där staters suveränitet och absoluta rätt till självbestämmande inte endast är förlegad i en globaliserad värld, utan att den också bromsar utveckling och begränsar företagets aktörskap och handlingskraft.

1.2 Metod

Följande är en teoriprovande studie. Genom att studera två länder där svenska företag är verksamma ämnar vi undersöka i vilken mån företagen har möjlighet att påverka den demokratiska utvecklingen i länderna. Detta mot bakgrund av en teoretisk redogörelse för det dominerande förhållningssättet till multinationella företags samhällsansvar och politiska aktörskap. Vi kommer inte i detalj beskriva

enskilda företags agerande utan strävar efter att måla en generaliserad bild av företagens förhållningssätt till sin egen funktion och position i samhället.

Studien är teoriprovande i det att vi kommer visa att den förhärskande liberala uppfattningen om multinationella företag roll inte ger en fullständig bild av företags inflytande och roll som politisk- och samhällelig aktör. Vi har dock inga ambitioner att presentera ett fullständigt alternativt förhållningssätt, utan nöjer oss med att visa varför det nuvarande inte är tillräckligt.

Det bör nämnas att det förstås är problematiskt att tala om ett förhållningssätt, eller en åskådning, som dominerande, men vi förbehåller oss här rätten att göra det. Dels eftersom vi anser att det inte är långt från sanningen och dels för att det underlättar argumentationen och tydligare påvisar brister i det internationella systemet.

De särskilda fallen vi studerar, alltså (framförallt) svenska företag med verksamhet i Bangladesh och Saudiarabien, är valda av på grund av ett flertal orsaker. Dels är det två länder där problemen företagen ställs inför är tämligen olika, varför olika typer av agerande är nödvändigt. Bangladesh är ett fattigt land med en fattig befolkning, medan Saudiarabien är rikt, varför de demokratiska bristerna på många vis är olikartade. En viktig orsak till valet av länder är också att flera stora svenska företag med arbetsintensiva verksamheter är verksamma i länderna. Detta gör att många människor är direkt påverkade av företagens agerande eller icke-agerande, vilket skänker tyngd åt vår frågeställning.

1.3 Material

I den empiriska delen av denna uppsats utgår vi från ett flertal rapporter från Swedwatch, som är en ideell förening och partipolitisk obunden researchorganisation. Swedwatch syfte är att minska sociala och miljömässiga missförhållanden kopplade till svenskrelaterade företags verksamhet i utvecklingsländer (Swedwatch).

De rapporter som vi har valt att använda är fältstudier samt intervjuer av ett flertal företagsledare och dess anställda. ILO-konventionerna om mänskliga och migrantarbetarnas rättigheter finner vi också i den empiriska delen.

Utöver rapporterna så har vi även en rad vetenskapliga artiklar som behandlar Corporate Social Responsibility samt artiklar om länderna Bangladesh och Saudiarabien som vi har valt undersöka.

2 Teoretisk bakgrund

2.1 Corporate Social Responsibility-teori

För att kunna diskutera multinationella företags roll i en demokratiseringsprocess bör vi först vända blickarna bakåt i tiden. Innebörden av begreppet *multinationell* förutsätter i sig något annorlunda, något avvikande från det normala, avvikande från *nationell*. Begreppet förutsätter även en värld där aktörer inte är begränsade till plats, utan kan i någon mån röra sig fritt i rummet. Denna avplatsifiering av rummet brukar benämnas som *globalisering*. Nedan kommer vi att diskutera betydelsen av dessa två begrepp, hur de inverkar på varandra och vilka konsekvenser en förändring av innebörden kan få för hur vi uppfattar företag och därmed vilket ansvar som kan anses läggas på dessa.

I den statsvetenskapliga litteraturen talas det om en viktig brytpunkt när den idag rådande världsordningen formades. Denna brytpunkt härleds till undertecknandet av den Westfaliska freden 1648, vilket innebar slutet på det Trettioåriga kriget, som enligt många markerar övergången till den moderna statsbildningen, till Nationalstaten (Scherer & Palazzo 2011: 901-902; Scherer, Baumann-Pauly mf. 2011;474).¹ Den Westfaliska freden innebar en statscentrerad världsordning, baserad på idén om nationers suveränitet, våldsmonopol och distinkta åtskillnad från varandra. En åtskillnad som inte endast definieras genom geografiska gränser utan också genom ekonomisk självständighet och kulturell homogenitet inom samhället, vilket anses skapa stabila sociala roller och förväntningar (Scherer & Palazzo 2011: 902).

Den westfaliska statscentrerade ordningen tycks genomsyra hela det synsätt genom vilket vi förstår och närmar oss den teoretiska och faktiska rollen för staten, samhället, politiken och ekonomin. Denna ordning står inte minst att finna i FNs principiella hållning om icke-intervention, vilken befäster tanken om statens roll som en enskild, auktoritär och självständig politisk aktör, frånskild det övriga

---

¹ Vi kommer här inte vidare diskutera eller utveckla huruvida den Westfaliska freden verkligen utgör en transition till den moderna nationalstaten. Läsaren som förhåller sig kritisk till fredens betydelse kan se avtalet som metaforiskt, en benämning för uppfattningen om den moderna statens beskaffenhet. Det är också så vi här kommer att använda "Den westfaliska freden". Som ett begrepp.

icke-politiska samhället (Kobrin 2009: 350-352). Samma typ av separation mellan det privata- och det politiska rummet tycks under lång tid även ha dominerat den ekonomiska och liberala hållningen till företag kontra stat. Den liberala kapitalistiska idén bottenar i uppfattningen om att företag bör maximera ägaravkastningen, medan det ligger på statsapparaten att ta ansvar för sociala frågor, kollektiva varor, välfärdstjänster, samt externaliteter skapade av näringslivet. Denna syn tilldelar det offentliga, eller den enskilda staten, att skapa institutioner, lagar och regler vilka de privata aktörerna har att förhålla sig till. Det ansvar som åläggs det privata mynnar således endast ut i att förhålla sig till den nationella lagstiftningen (Scherer & Palazzo 2010: 903-904). Det vida begrepp om företags samhällsansvarstagande, som i litteraturen sammanfattas inom paraplybegreppet Corporate Social Responsibility (CSR), minimeras till en avvikande altruistisk handling. Samhälleligt ansvarstagande uppfattas alltså inte som en självklarhet, som en plikt för var samhällsaktör, utan som en handling som vida överträffar företags grundläggande förpliktelser. Kortfattat baseras liberal ekonomisk syn på CSR på tre huvudpremiss; (1) En tydlig uppdelning mellan affärsvärlden och politiken; (2) företag bör maximera sin avkastning och (3) kan endast antas ta socialt ansvar om detta på lång (eller kort) sikt adderar värde till företaget. CSR ges alltså med denna syn en ren instrumentell betydelse, endast relevant om företag kan dra nytta av ett socialt engagemang. Företag är följaktligen enligt denna syn, ingen politisk aktör, utan endast en ekonomisk (Scherer & Palazzo 2011: 904). Den westfaliska ordningen innebär således att företag endast har att följa nationell lagstiftning. De bör inte blanda sig i politik, vilket är statens roll.

Detta förutsätter dock att företag verkar inom en stabil rättsstat, med kapacitet att reglera företags agerande. Denna föresats har kommit att bli allt mer ifrågasatt i takt med att ekonomin och företagen blivit allt mer globala och gränsen mellan politik och ekonomi i realiteten blivit allt mer svårdefinierbar (Scherer & Palazzo 2010: 906, 917). Den Westfaliska samhällsformen har enligt vissa i praktiken, till viss del brutits samman som följd av den ökande globaliseringen. Somliga menar att det idag är rimligare att tala om en post-westfalisk ordning, vilken vi återkommer till (Scherer & Palazzo 2011:901-902). Vi definierar här *globalisering* som;

”en progressiv intensifiering av gränsöverskridande social interaktion, orsakad av sjunkande kostnader för att ansluta avlägsna platser genom kommunikation och överföring av kapital, gods och människor. Denna process leder till en växande transnationell interdependens mellan ekonomiska och sociala aktörer, en ökning av möjligheter och risker och en intensifierad konkurrens (Fritt översatt från Scherer & Palazzo 2011: 901).

2.1.1 Post-westfalisk värld

Den westfaliska världsåskådningen, som alltså är tätt invävd med den i mångt och mycket hegemoniska liberala ekonomistiska uppfattningen tycks alltså ha bristfälligt förklaringsvärde i en globaliserad och allt mer komplex värld (Scherer & Palazzo 2011: 901; Keohane 1984:135-181). När företag och andra aktörer i allt större utsträckning expanderar utanför en territoriellt bunden nationell jurisdiktion, till förtyckande- eller illa fungerande stater, där vare sig statsapparat eller rättsväsende fungerar, uppstår en sorts demokratiskt vakuum. I en stat med bristfällig kontroll av mänskliga rättigheter och bristande demokratiska institutioner faller den liberala ekonomistiska idén att det är statens angelägenhet att reglera aktörernas agerande. Om staten inte har kapacitet eller incitament att reglera aktörerna, har aktörerna inget att förhålla sig till. I en sådan stat finns enligt denna syn således inga regler, och heller ingen moral att följa. Aktörerna verkar alltså i ett juridiskt och etiskt vakuum (Scherer & Palazzo 2011: 901-902, 911, 918). Problematiken i detta fördjupas ytterligare eftersom de icke-statliga aktörer, alltså internationella institutioner, som i det westfaliska systemet vidkänns politiskt aktörskap, inte har befogenhet att reglera multinationella företags agerande. Dessa internationella institutioner, i form av till exempel FN, WTO, ILO (International Labour Organisation), har ingen direkt juridisk kapacitet vad gäller privata aktörer, utan reglerar endast mellanstatliga relationer. Den internationella lagstiftningen ger således inget vidare stöd vad gäller multinationella företag ansvarstagande.

Men i en globaliserad post-westfalisk värld menar som sagt vissa att det är direkt felaktigt att utestänga privata företag ur den politiska sfären. Dels på grund av de moraliska implikationer det innebär att isolera privata företag från det politiska rummet, vilket i realiteten legitimerar allt agerande som inte strider mot nationell lagstiftning, hur bristfällig den än må vara. Men, att inte se privata företag som en politisk aktör är måhända också empiriskt felaktigt. Multinationella företag är i alla hänseenden viktiga ekonomiska aktörer, varför det är viktigt för stater att locka multinationella företag att etablera sig. Följden, menar vissa, kan bli att stater försöker öka sin attraktivitet genom till exempel skattelättnader, subventioner och sänkta krav på reglering av till exempel arbetsvillkor och minimilöner (Scherer & Palazzo 2011:905, 917, 922).

2.1.2 Företags aktörskap och ansvar

Som vi visat ovan finns det enligt många stora problem i det nuvarande westfaliska statscentrerade systemet. I en föränderlig värld där gränserna mellan ekonomi, företag och politik i realiteten blir allt mer suddiga uppstår en asymmetri när den globala ekonomin och multinationella företag otvivelaktigt agerar över nationsgränser och har en självklar påverkan på såväl politik som ekonomi. Den tydliga westfaliska skiljelinjen mellan dessa fält blir allt svårare att hålla intakt, hävdas det. Internationell lagstiftning ålägger skyldigheter endast statliga aktörer emellan. Företags rättsliga skyldigheter härleds endast från statens lagstiftning. Men ett nationsbaserat rättesnöre i en globaliserad värld innebär som sagt problem i framförallt utvecklingsländer och i autoritära regimer där den stora majoriteten av anklagelser om multinationella företags brott mot mänskliga rättigheter äger rum. Detta juridiskt, och i slutändan moraliskt, relativa förhållningsätt gör FN uttryck för i sin ”Code of Conduct for Transnational Corporations” där företag uppmanas att först och främst ”respect the national sovereignty of countries in which they operate” och det klargörs att “[...] a transnational corporation is subject to laws, regulations and established administrative practices of the country in which it operates” (Kobrin 2009: 352).

Man kan alltså hävda att principerna om staters suveränitet och om internationell icke-intervention i vad som statliga anses som angelägenheter är överordnade plikten att agera i enlighet med de mänskliga rättigheterna (Kobrin 2009: 352-353). Det bör dock tilläggas att multinationella företag ökade inflytande över internationell politik inte har gått obemärkt förbi. På senare tid har till exempel internationella handelsavtal och bilaterala handelspakter tillskrivit multinationella företag signifikanta juridiska rättigheter. Multinationella företag har i vissa fall möjlighet att hävda sin rätt i internationell lagstiftning om man anser sig ha blivit diskriminerade av nationell lagstiftning eller om värdlandet har begått överträdelser vad gäller äganderätt. Faktumet att internationell lagstiftning alltså tillskriver multinationella företag rättigheter men inga skyldigheter gör diskrepansen och asymmetrin än mer anmärkningsvärd (Kobrin 2009: 355).

Frågan hur man på ett bättre sätt kan inkorporera företagens roll som politiska aktörer är alltså omtvistad. Klart är i alla fall att den westfaliska statscentrerade synen, vilken också i mångt och mycket är den som praktiseras av såväl det internationella samfundet, privata företag och enskilda stater, inte lyckas förklara multinationella företags agerande och inflytande i en global ekonomi. Vi presenterar nedan ett par exempel på hur svenska multinationella företag odiskutabelt agerar som politiska aktörer och vilken inverkan ett sådant aktörskap kan innebära för mänskliga rättigheter och demokratiutvecklingen, även i stater där sådana frågor mer eller mindre negligeras. Vi kommer visa att multinationella företag har möjlighet och resurser att bidra till verklig förändring vad gäller

sociala villkor för anställda och för de samhällen i vilka de agerar, men också hur de kan skapa politisk, varaktig förändring genom att bryta mot konventioner och utmana förtryckande lagstiftning.

2.1.3 Kvalitativ Demokrati

I Robert Dahls klassiska definition av demokrati utpekats två nödvändiga villkor; nämligen konkurrens (contestation) och deltagande (participation). Att dessa villkor efterlevs är således avgörande för att demokrati ska kunna ta form. (Paxton 2009:146) När vi här diskuterar demokrati och demokratisering använder vi begreppen i en vid samhällelig mening och inte i strikta institutionella elektoral termer. Vi talar alltså om en demokrati som genomsyrar och påverkar alla lager i samhället. Från de politiska institutionerna, rättsväsendet och valsystemet ända ner till hushållen, landsbygden och företagen. Ur ett sådant perspektiv innebär Dahls deltagande inte endast den formella rätten att rösta, eller bli röstad på. I deltagande medföljer, i en sådan tolkning, till exempel att få sin röst hörd, att undslippa kränkningar och diskriminering och att delta i beslutsfattande på alla nivåer i samhället. Deltagande kan således, när det ges denna vida mening, innefatta en jämställdhetsdimension. Att addera denna kvalitativa innebörd till demokrati och framförallt demokratisering har den fördelen att begreppen då erkänner att strukturell social och ekonomisk ojämlikhet formar politisk orättvisa (Paxton 2009:147-148). Det kan hävdas att inget substantiellt och kvalitativt demokratiskt deltagande kan uppnås på politisk nivå om samhället, vilket formar politiken, inte är en avspegling av hela befolkningen, utan endast en privilegierad del (Paxton 2009:147-150).

3 Bangladesh

3.1 Bakgrund

Med detta klarlagt tycks det vara av betydelse för demokratiutveckling att diskutera kvinnors roll i samhället och arbetslivet. I många fattiga länder, bland andra Bangladesh, utgör kvinnor en stor del av multinationella företagens anställda. Multinationella företag har därför en viktig roll att spela vad gäller att stärka kvinnors rättigheter, ekonomiska och sociala villkor och i slutändan det politiska systemets utformning (Swedwatch 2012:6-7).

2012 publicerade Swedwatch en rapport om kvinnliga arbetares situation i Bangladeshs fortsatt snabbt växande textilindustri. Rapporten innefattar allt från intervjuer med kvinnliga anställda, företagsläkare och personer på ledande positioner i de berörda företagen (Swedwatch 2012:13). Det har talats om en revolutionsartad utveckling för kvinnor i Bangladesh. Genom den snabba industrialiseringen och etablerandet av stora internationella textilföretag i landet under 80-talet, har miljontals bangladeshiska kvinnor lämnat den osynliggörande privata sfären hemmet ofta utgör, fattigdomen och misären på landsbygden, för den mer offentliggörande formella sektorn. Många bedömare var ense om att ett frigörande från hemmet skulle stärka kvinnors position i familjen, samhället och politiken (Kabeer mf. 2011:6; Ahmed mf. 2013:259). Men, forskning visar att det inte är så enkelt. Urbaniseringen och flykten från landsbygden har tillsammans med problematiska arbetsförhållanden och pressade löner medfört många nya problem. En kombination av den bangladeshiska statens ovilja att lagstifta om förbättrade arbetsvillkor och de multinationella företagens okunskap i sociala frågor och strävan mot pressade tillverkningskostnader, tycks ha avstannat den förväntade kvinnliga frigörelsen (Swedwatch 2012:6-10).

Bangladeshs textilarbetare tycks ha hamnat i kläm i dilemmat som uppstår när det internationella samfundet och multinationella företag förskjuter ansvaret att reglera arbetsvillkor och försvara de mänskliga rättigheter till staten. Detta medan staten i sin tur inte vill tappa konkurrenskraft i förhållande till andra länder och inte heller har kapacitet att understödja sådan lagstiftning (Scherer & Palazzo 2011:903, 905; Swedwatch 2012:10-11, 29).

Det ska dock sägas att utvecklingen i Bangladesh till viss del gått framåt de senaste decennierna. Barnadödligheten har sjunkit med omkring 50 procent sedan

1990. Det genomsnittliga födelsetalet per kvinna har under de senaste 30 åren sjunkit från sju till under tre, i takt med att familjeplaneringen förbättrats. Fattigdomen är mindre utbredd, folkhälsan bättre och mödradödligheten har sjunkit (Kabeer mf. 2011:8). Detta till trots lever hälften av Bangladesh 153 miljoners invånare på mindre än 1,25 dollar om dagen. Hög inflation i kombination med eskalerande matpriser har försvårat fattigdomsbekämpningen, varför landet 2011 hamnade på 146 plats av 169 länder i UNDPs Human Development Index 2011 (Swedwatch 2012:15).

Ett problem den snabba industrialiseringen har fört med sig är den snabba urbaniseringstakten. Varje år migrerar omkring 500 000 människor till huvudstaden Dahkar. Detta har lett till växande slumområden där människor bor tätt inpå varandra. Ofta delar flera familjer kök och badrum. Problemen med vatten- och elförsörjning är i dessa områden stora och översvämningarna som varje år drabbar landet medför stora bekymmer när vattenmassor tränger in i husen, för med sig smuts och insekter och fördärvar dricksvattnet. Det är i dessa kåkstäder många av textilarbetarna hamnar, i hopp om ett bättre liv (Swedwatch 2012:40-47).

3.2 Textilindustrin

Bangladesh är i dag världens tredje största exportör av klädesplagg. Klädindustrin utgör omkring 13 procent av landets BNP och 80 procent av den totala exporten. Industrin sysselsätter cirka 3,6 miljoner människor, varav åtta av tio är kvinnor (Swedwatch 2012:16; Ahmed mf: 2013:259). Textilindustrin väntas fortsätta växa allt mer och kan ha tredubblat till 2020, i takt med ökande löne- och produktionskostnader i Kina (Swedwatch 2012:16; Ahmed mf: 2013:260).

Problematiken i Bangladesh är förstås oerhört komplex och mångbottnad. Vi kommer inte att täcka in tillnärmelsevis alla problemområden, utan kommer att fokusera på ett par övergripande, för vilka många menar att multinationella företag har en betydelsefull roll att spela i utvecklingen. Ett problem vi nedan kommer att diskutera, varifrån många andra härrör, är den utbredda fattigdomen och landets låga lönenivå. Denna problematik kan sägas vara sammankopplad med andra viktiga frågor som till exempel boende och hälsa, men också våld, strejker och protester (Swedwatch 2012:17). Dessa problem, tillsammans med multinationella företags ansvar och åtagande, kommer nedan diskuteras. Vi kommer fokusera särskilt på kvinnors rättigheter, möjligheter och villkor.

3.2.1 Löner

Jämfört med andra formella sektorer tillhandahåller klädindustrin i Bangladesh bland de lägsta lönenivåerna i världen. Under de senaste 17 åren har klädindustrins minimilön höjts endast tre gånger och mellan åren 1994-2006 låg lönenivån oförändrad på 930 taka i månaden (cirka 9 Euro) (Ahmed mf: 2013:266). Den låga lönenivån har vid ett flertal tillfällen lett till våldsamma protester. De senaste 2010, då 100 000 arbetare demonstrerade för högre lön. Fackföreningarnas och andra intresseorganisationers krav var att minimilönen skulle höjas till 5000 taka i månaden (cirka 47 Euro), men arbetarna fick i slutändan nöja sig med 3000 taka (cirka 28 Euro), varför protesterna fortsatte. Det kan i sammanhanget nämnas att klädindustrins minimilöner i Kina varierar mellan omkring 85 till 107 Euro (Ahmed mf: 2013:259). Det är tämligen klarlagt i den akademiska litteraturen att lönekostnader utgör cirka 1-3 procent av den totala tillverkningskostnaden i textilindustrin i utvecklingsländer. Det är även visat att en viss höjning av lönenivån inte implicerar en motsvarande höjning av försäljningspriset (Swedwatch 2012:18-19).

Protester, som de 2010 har dock ofta bemötts med våld från staten. Statsminister Sheikh Hasina klagade att regeringen inte skulle tolerera några mer protester från textilarbetarna och under 2010 års demonstrationer dödades sex arbetare och 600 skadades i sammandrabbningar med polis och militär. Fackförbunden hävdade att ökningen till 3000 taka, inte var tillräcklig och att den höga inflationen och de ökande matpriserna gjorde att en sådan lön inte gick att leva på (Swedwatch 2012:17-18). Statliga talespersoner menade dock att den Bangladeshiska staten blev baktalad vad gällde lönenivåer, att 3000 taka låg i paritet med liknande länder och man uttryckte oro över att ytterligare ökning hade kunnat riskera landets konkurrenskraft i förhållande konkurrerande länder som Kambodja och Vietnam. Om lönerna ökade än mer kunde Bangladesh riskera att förlora hela textilindustrin, menade regeringsrepresentanter (Swedwatch 2012:18).

I kölvattnet till protesterna 2010 uppdagades även en del andra oroväckande uppgifter kring den Bangladeshiska statens sätt att hantera textilarbetarnas missnöje. Bland annat inrättades en speciell polisstyrka med uppgift att övervaka industriarbetarna (Swedwatch 2012:18). Amnesty International och Human Rights Watch rapporterade att staten efter protesterna blivit allt mer hårdför mot civila organisationer och fackförbund. Fackförbundsledare åtalades, tillstånd för NGOs att arbeta i landet fördröjdes och ett lagförslag om striktare mediakontroll är fortfarande under övervägande (Swedwatch 2012:18).

Detta är alltså som visat problematiskt i en globaliserad värld, där inte endast företag konkurrerar om låga försäljningspriser, utan också fattiga och svaga stater

konkurrerar med varandra om företagens investeringar. Detta skapar en för arbetarna olycklig situation, där deras lönekrav hamnar i kläm mellan en dubbel konkurrenssituation. De som i nuläget hålls ansvariga är inte villiga att ta ansvar och har heller ingen verklig kapacitet att implementera en starkare lagstiftning kring löner, och ännu mindre att kontrollera att den efterlevs (Swedwatch 2012:18).

Den initiala frågan kring vem som bär ansvar i sådana här frågor kvarstår således. Multinationella företag och även NGOs, som till exempel Swedwatch och sida, avkräver staten ansvar. Detta är alltså som visat problematiskt i en globaliserad värld, där inte endast företag konkurrerar om låga försäljningspriser, utan också fattiga och svaga stater konkurrerar med varandra om företagens investeringar. Detta skapar en för arbetarna olycklig situation, där deras lönekrav hamnar i kläm mellan en dubbel konkurrenssituation. De som i nuläget hålls ansvariga är inte villiga att ta ansvar och har heller ingen verklig kapacitet att implementera en starkare lagstiftning kring löner, och ännu mindre att kontrollera att den efterlevs (Swedwatch 2012:18).

3.3 Fackförbund

Fackförbunden har sedan tidigare en svag position i Bangladesh. De är antingen fragmenterade, eller starkt knutna till något av de två dominerande partierna i landet. Den senaste tidens hårdföra agerande mot frispråkiga och kritiska fackföreningsrepresentanter har inte förbättrat situationen (Swedwatch 2012:21; Ahmed mf. 2013:266).

Intervjuer avslöjar att många arbetare är rädda att förlora jobbet om de ansluter sig till ett fackförbund. Detta bekräftas av den mycket låga andelen arbetare anslutna till fackföreningar. Endast omkring fem procent av textilarbetarna i Bangladesh är knutna till ett fackförbund, och siffran är avsevärt lägre bland kvinnor, vad gäller både fackligt medlemskap, men också -ledarskap. Den stora mängden textilarbetare i landet har alltså ingen direkt möjlighet att få sin gemensamma röst hörd och sina villkor förbättrade. Den politiska eliten har heller inga direkta incitament att förbättra villkoren för arbetarna. De tillhör en politiskt mycket svag grupp, är ofta lågutbildade och har generellt låg kännedom om arbetsrättsliga frågor (Swedwatch 2012:21-22; Ahmed mf. 2013:267-268).

Hur agerade då multinationella företag inblandade i textilindustrin i Bangladesh på arbetarnas krav och våldsamheterna? Ett flertal multinationella företag med

anknytning till landets textilindustri uttryckte efter 2010 års protester viss oro. Tolv internationella företag skickade ett gemensamt brev till den bangladeshiska regeringen vari man föreslog att lönenivåerna regelbundet skulle ses över. Även H&Ms VD Karl Johan Persson adresserade premiärminister Hasina och betonade vikten av förbättrade lönevillkor och motsatte sig statens behandling av fackföreningsrepresentanter. Regeringen har dock inte besvarat något av breven (Swedwatch 2013:19).

Flera svenska företag verksamma i den bangladeshiska textilindustrin förklarar i intervjuer Swedwatch genomfört att det inte är företags sak att engagera sig i fackföreningar eller bidra till dess stärkande. Ett företag menar att frågan är allt för politisk och att det faller under statens ansvarsområde att försvara arbetarnas rättigheter och beskydda fackföreningarnas intressen (Swedwatch 2013:15). Men i andra länder där arbetarnas kännedom om sina rättigheter är låg, fackförbunden svaga och staten saknar kapacitet eller vilja att skydda arbetarnas intressen, har somliga företag gjort interna insatser för att förbättra situationen (Swedwatch 2009:22-24). Att öka arbetarnas medvetenhet och stärka deras position kan, vilket vi kommer visa, göras på flera vis och kan medföra fördelar inte bara för arbetarna, utan även för företagen själva.

Många företag som verkar i länder där fackförbund är förbjudna, eller rätten att organisera sig är begränsad, tenderar att stryka den del av företagets uppförandekod som uttrycker sådana rättigheter. Företagen anpassar helt enkelt uppförandekoden till de lagar och normer som finns i landet de verkar (Swedwatch 2010:23). Det finns dock exempel på företag som uppmärksammat arbetarnas brist på inflytande och kännedom om sina rättigheter och problemen detta kan medföra i form av till exempel protester, våldsamheter och arbetsvägran. Det bör dock påpekas att företags interna ansträngningar för att öka arbetarnas deltagande och kunskapsnivå aldrig till fullo kan ersätta fackförbundens roll. Men, väl utförda företagsprogram för ökad kunskap och ökat deltagande kan likväl medföra goda och viktiga resultat (Swedwatch 2010:22-23).

3.3.1 Företagsprojekt

I Kina, där fackförbundens situation i mångt och mycket liknar de i Bangladesh, startade Hewlett-Packard (HP) för ett par år sedan ett projekt för att höja medvetenheten bland 4 000 anställda kring deras juridiska rättigheter och för att förbättra kommunikationen mellan arbetare och chefer på fabrikerna. HP initierade också ett program där utsedda arbetsrepresentanter fick utbildning i hur de kunde representera sina kollegor. Man upprättade även en telefonlinje dit arbetare kunde vända sig med klagomål och funderingar till sina överordnade,

med garanterad anonymitet. Telefontjänsten togs efter projektet över av den upprättade arbetsrepresentantskommittén. Projektet visade sig medföra stora positiva följder. Dels i form av förbättrad kommunikation och tillit mellan ledning och arbetare, men också i form av förbättrade arbetsvillkor (Swedwatch 2010:24). Under ett annat projekt, initierat av Mark & Spencer 2009, genomfördes utbildningar på tre fabriker som syftade till att upplysa arbetarna om deras rättigheter, samt utbilda ledningen kring produktivitet och personalhantering och human resources-frågor. Sju månader efter att projektet avslutats hade produktiviteten ökat med mellan 20 och 61 procent på de tre fabrikena. Medellönen hade stigit samtidigt som arbetsfrånvaron minskat med 85 procent (Swedwatch 2012:27).

Det finns exempel på svenska företag, verksamma i den bangladeshiska textilindustrin som åtagit sig liknande åtgärder. Dock inte lika omfattande som de två ovan nämnda projekten. De flesta av de svenska företag Swedwatch intervjuat säger sig ha någon form av interndemokratisk organisation för att förbättra kommunikation och samarbete mellan ledning och arbetare. Dessa satsningar består oftast av arbetarkommittéer och förbättrade klagomålsmekanismer. Det framkommer inte huruvida dessa åtaganden varit effektiva eller inte, men ambitionsnivån tycks vara tämligen låg. Särskilt med tanke på att merparten av företagen ser frågan om arbetarnas rätt att organisera sig som en del av det löpande arbetet med leverantörer och fabriker, och alltså inte som ett separat mål. Endast ett av de sex intervjuade företagen uppger att de arbetar för att stärka fackförbundens position och motverka trakasserier riktade mot fackförbundsrepresentanter (Swedwatch 2013:12).

3.4 Om kvinnlig frigörelse

För att utröna i vilken mån multinationella företags agerande kan stärka kvinnors ställning i samhället och bidra till ökad jämställdhet bör vi först nämna något om kvinnors situation i Bangladesh. Det bangladeshiska samhället och familjeformen grundas på många vis i patriarkala strukturer. Vanligtvis är en man familjeöverhuvud och beslutar i frågor rörande familjens ekonomi och kvinnans och barnens agerande. Det har historiskt sett ansetts vara opassande för kvinnor att över huvud taget vara delaktiga i den offentliga sfären, varför lönearbete länge var, och till viss del fortfarande är, männens angelägenhet. Kvinnor har dock tagit allt större plats på arbetsmarknaden i takt med industrialiseringen och framförallt textilindustrins snabba framväxt. Att kvinnor i större utsträckning än tidigare nu bidrar till familjens brödföda har dock inte enbart medfört större frihet och inflytande. I ett patriarkalt och konservativt samhälle vittnar många arbetande

kvinnor om trakasserier och övergrepp från män som anser att kvinnor inte hör hemma i arbetslivet, utan bör förpassas till hemmet och hushållssysslor (Kabeer mf. 2011:7-8, 11).

Det har även visats att kvinnors lönearbete och bidrag till hushållets ekonomi inte av nödvändighet medför en jämn fördelning av hushållssysslor och andra traditionellt kvinnorelaterade uppgifter. Trots kvinnligt lönearbete är det inom många familjer vanligt att kvinnor också tvingas stå för allt vad gäller tvättning, städning, matlagning, barnomsorg etc. Många kvinnor blir således belastade med dubbel arbetsbörda vilket tar ut sin rätt på hälsan och det psykiska välbefinnandet (Kabeer mf. 2011:19).

3.4.1 Barn och daghem

Som vi berättat ovan tillhandahåller textilindustrin i Bangladesh bland världens lägsta löner (Swedwatch 2012:17). För kvinnor är lönen än lägre. Kvinnliga arbetare tjänar i snitt 25 procent mindre för samma arbete som män i textilindustrin, vilket är i paritet med övriga sektorer i landet (Swedwatch 2012:22). På grund av den låga lönenivån och höga produktivetskrav är det inom textilindustrin vanligt med långa övertidstimmar. Den genomsnittliga arbetsdagen bland de 30 kvinnor Swedwatch intervjuat är 13 timmar. Många berättar att de sover mindre än fem timmar per natt. Flertalet av de intervjuade mödrarna rapporterar att de lever med konstant oro kring sina barns hälsa och välbefinnande. Många har inte råd och tid att ha barnen i staden, utan tvingas skicka dem till sina hembyar, där mor- och farföräldrar i bästa fall kan ta hand om barnen. Andra har inget annat val än att lämna barnen i hemmet under arbetsdagen (Swedwatch 2012:37-39).

Flera företag har gjort vissa ansträngningar för att komma till rätta med problematiken och har i fabriken öppnat daghem för barnen. NGOs som arbetar med kvinnorättsliga frågor i Bangladesh har dock rapporterat att många kvinnor inte kan förlita sig till daghemmen på grund av oregelbundna öppettider, oerfaren och inkompetent personal. Flera av kvinnorna i Swedwatch studie uppger även den tunga trafiken som anledning till varför de inte tar med barnen till fabriken daghem. Dåliga vägar, trafikstockningar och undermålig kollektivtrafik gör att många helt enkelt inte vågar pendla med små barn. Svenska företag bekräftar att daghemmen i många fall är dåligt utrustade och att pendling försvårar möjligheten att faktiskt använda daghemmen (Swedwatch 2012:39-40).

3.4.2 Hälsoaspekten

Textilindustrins låga löner i kombination med kvinnors generella låga ställning i det Bangladeshiska samhället ger även upphov till hälsoproblem för många kvinnor. Arbetarnas boendesituation är i många fall dålig och det är inte ovanligt att upp till sex familjer delar spis, toalett och sanitetsutrymme (Swedwatch 2012:40-41). Boendesituationen i kombination med bristande tillgång till rent vatten och låg medvetenhet om personlig hygien, näringsriktig mat, hantering av menstruation och graviditet gör att många kvinnor lider av dålig hälsa. De flesta kvinnor arbetande i textilindustrin som Swedwatch intervjuat uppger att de vare sig har tid eller pengar att uppsöka läkare för sina problem. En bidragande orsak till den utbredda undernäringen bland kvinnor är att de helt enkelt inte har råd med näringsrik mat. Många uppger att de äter endast för att överleva (Swedwatch 2012:46-47).

Ett stort hälsoproblem som ofta negligeras i såväl forskning som av företag är den negativa inverkan dålig hantering av menstruation skapar. Sådan leder ofta till sjukdomar och infektioner, vilket förstärks påverka såväl arbetsförmåga som privatliv. Flera läkare Swedwatch har varit i kontakt med uppger att många kvinnor har begränsad kännedom om hur de ska hantera hygien under menstruationen. Trasorna som används tillåts vanligtvis inte torka och tvättas inte ordentligt, varför bakterier sprids, vilket ofta leder till urinvägsinfektion. Som konsekvens undviker många kvinnor för att dricka vatten på grund av smärtan, varför de drabbas av uttorkning och hög feber i samband med menstruation. I en undersökning från 2007 uppgav 95 procent av de tillfrågade kvinnorna att de använder, och återanvänder, fuktiga trasor under menstruationen. Somliga berättade att de ibland använder trasor de hittar på fabriksgolvet, när inget annat finns att tillgå. Dessa är inte sällan smutsiga och kan innehålla skadliga kemikalier. Vissa företag erbjuder dock sina anställda att köpa binder och tamponger till subventionerade priser. Detta till trots har många kvinnor inte råd med dessa. Hälsoproblematiken kopplad till menstruation kan således kortfattat sägas vara kopplad till låg medvetenhet om personlig hygien, knappa ekonomiska resurser och ett stigmatiserat samhällsklimat där kvinnors behov och rättigheter ofta är tabubelagda och skamfulla, varför få pratar om- eller söker hjälp för sina problem (Swedwatch 2012:49-51).

De svenska företag verksamma i Bangladesh som Swedwatch varit i kontakt med uppger att de saknar kunskap om könsrelaterade hälsoaspekter och medger att fabrikenas hälsokliniker ofta är undermåliga. Merparten av företagen tillstår att de inte har undersökt varför sjukfrånvaron bland kvinnor är särskilt hög, eller hur denna kan vara sammanlänkad med dålig hantering av menstruation. Inte heller kopplingen mellan hälsa och produktivitet har analyserats (Swedwatch 2012:56). Detta är anmärkningsvärt särskilt eftersom många av de intervjuade kvinnorna

uppger att de ofta stannar hemma under menstruationen på grund av hälsoproblem, vilket också bekräftas av flera fabriksläkare (Swedwatch 2012:58-59).

En studie genomförd av organisationen Business for Social Responsibility (BSR) , till vilken flera av de svenska företagen är anslutna, visade att förbättrade hälsokontroller och utbildning i hälsofrågor reducerade kvinnors sjukfrånvaro med 18 procent på 18 månader. Personalomsättningen minskade med 46 procent. Studien konkluderade att för varje dollar investerad på hälso- och sjukvård, sparar företaget tre dollar (Swedwatch 2012:58).

4 Saudiarabien

4.1 Bakgrund

Saudiarabien är Sveriges viktigaste handelspartner i arabvärlden. Det finns sex stycken svenska företag som driver sin produktion i landet tillsammans med saudiska partners. Landet har en stark ekonomi tack vare oljeinkomsterna och statistik visar att investeringarna från den saudiska staten kommer öka markant under de kommande åren (Swedwatch 2005:2).

Saudiarabien är en absolut monarki där monarken har är enväldigt styrande (Swedwatch 2005:10-11). Det saudiarabiska styret kan definieras som en konstitutionell oligarki (Rose 2009:15). Den saudiska staten förhåller sig till koranen som också utgör landets konstitution (Utrikesdepartementet 2011:1). Den saudiska staten förbjuder nästintill allt som kan anses demokratiskt, exempelvis politiska partier, demokratiska val och pressfrihet.

Landet är extremt kontrollerat men under de senaste åren har vissa tendenser till uppluckring observerats. År 2005 höll landet sitt första kommunalval och befolkningen fick för första gången privilegiet att rösta fram hälften av ledamöterna i kommunförsamlingen. Att anse detta som ett steg mot demokrati är ytterst tveksamt eftersom endast män tilläts rösta och att regeringen utsåg den andra hälften av kandidaterna (Swedwatch 2005:10).

Saudiarabiens befolkningstillväxt har stigit markant de senaste decennierna och arbetslösheten ökar, speciellt i den yngre generationen. Cirka en tiondel av landets män är arbetslösa. Det finns inte någon tillgänglig statistik på den kvinnliga arbetslösheten då saudisk lag förbjuder att yrkesarbetande kvinnor kommer i kontakt med män på arbetet, vilket bidrar till en begränsad arbetsmarknad för kvinnor (Utrikesdepartementet 2011:12).

Av landets 20 miljoner invånare är omkring hälften migrantarbetare. Denna grupp utgör nästan två tredjedelar av Saudiarabiens arbetskraft. Majoriteten migrantarbetarna kommer från de fattigare regionerna i Asien. Det saudiska samhället är uppbyggt kring dessa migrantarbetare. De bidrar med billig arbetskraft för företagen och utför framförallt enklare arbetssysslorna. De asiatiska arbetarna anses också vara lättare att styra än de saudiska arbetarna (Swedwatch 2005:10-11).

Som sagt utgör migrationsarbetarna ryggraden av den saudiska arbetskraften. Men i takt med den växande arbetslösheten har den saudiska regeringen arbetat aktivt med detta problem och har framställt en metod som ska minska arbetslösheten för de saudiska medborgarna samt minska andelen migrantarbetare. Detta åtagande kallas för saudisering och kommer främst ha en inverkan på de arbeten som innehas av migrantarbetare. Regeringen ställer krav i samband med saudiseringen att alla företag som verkar i Saudiarabien ska ha en kvot anställda saudiaraber. Företagen har inte rätt att förnya kontrakten med deras anställda migrantarbetare. Det intressanta med saudisering är att staten uppmuntrar anställning av saudiska kvinnor (Utrikesdepartementet 2011:11-12).

4.2 Sponsorsystemet

För att som utländsk arbetare erhålla arbetstillstånd i Saudiarabien krävs en sponsor som även i många fall fungerar som arbetsgivare. En migrantarbetare blir nästintill beroende av sin sponsor eftersom sponsorn har ansvaret för migrantarbetaren i värdlandet. För att migrantarbetaren ska kunna återvända till hemlandet krävs ett godkännande från sponsorn, som dessutom omhändertar migrantarbetarens pass, vilket omöjliggör hemresa utan sponsors medgivande. Detta är förbjudet enligt FN:s migrantarbetarkonvention att konfiskera personliga värdehandlingar, men Saudiarabien har avstått från att skriva under denna konvention, detsamma gäller Sverige, något som vi kommer återkomma till senare (Swedwatch 2005:17-21).

Sponsorn kan beskrivas som ett bemanningsföretag. Bemanningsföretaget ordnar det administrativa så som visum, arbetsavgift, kontraktsförhandling samt resekostnader för migrantarbetarna mot en kostnad som täcker utgifterna. Dessa firmor har dock ett rykte att ta större summor en nödvändigt. Det är även dessa företag som sköter utbetalning av löner men klagomål angående ett flertal förseningar samt uteblivna löner till migrantarbetarna har skett (Swedwatch 2005:18-23).

Den tvungna tillförtron som en migrantarbetare måste ha till bemanningsföretaget är ytterst diskriminerande, den enda utvägen för en migrantarbetare att lämna sitt arbete är att fly, menar Anh Nga Longva, professor i mellanösternkunskap vid Bergens universitet (Shaham Dahlia, 2009:5).

4.2.1 Företagens hantering

Nästan till alla svenska företag som är etablerade i mellanöstern driver sina verksamheter i Saudiarabien. Majoriteten av företagens personal består av migrantarbetare. Anställningen av migrantarbetare i de svenska företagen sker oftast via externa bemanningsföretag.

Migrantarbetarnas utsatta position på den saudiska arbetsmarknaden är de svenska företagen väl medvetna om. Ett vanligt antagande bland företagen att utgå ifrån att migrantarbetarna har trygga och bra arbetsförhållanden om de väljer att förlänga kontraktet med sponsorn, vilket många också gör. En sådan slutsats kan dock många gånger antas vara förhastad. De flesta migrantarbetare kommer från mycket svåra förhållanden och har många gånger ingen reell möjlighet att avsäga sig den inkomst arbetet faktiskt innebär (Swedwatch 2005:18-23).

Företagen har anmärkt brister med de olika rekryteringsformer som sker inom dessa bemanningsföretag, varför vissa svenska företag valt att ta avstånd och istället skapa interna rekryteringsavdelningar i företaget som sköter rekryteringen internt eller via rekommendationer via anställd personal. En brist som också har uppmärksamats är bemanningsföretagens misskötande av migrantarbetare och hur deras ansvar missbrukas som arbetsgivare. Många av de svenska företagen har valt att vara arbetsgivare till migrantarbetarna och avvärjar användandet av bemanningsföretag (Swedwatch 2005:25).

4.3 Att förhålla sig till internationella konventioner

De svenska multinationella företagen har grundliga etik-policies och internationella riktlinjer för mänskliga rättigheter (Swedwatch 2005:13).

Enligt Sidas anti-korruptionsregler så bör de svenska företagen främja etik integritet i den egna organisationen, samt medverka i internationellt anti-korruptionsarbete (Sida 2009). Samtliga företag rekommenderas av regeringen att följa OECD:s riktlinjer som har målsättningen att förutsättningarna för ett ömsesidigt förtroende mellan företagen och de samhällen där de är verksamma (OECD 2011).

De riktlinjer och konventioner som nämns är inga krav utan vägledande rekommendationer. Så länge företaget förhåller sig till de saudiarabiska lagarna så är det inte ett brott. Som tidigare nämnt har både Sverige och Saudiarabien avstått från FN:s migrantarbetarkonvention som talar för likabehandling samt icke-diskriminering vid lönesättning samt omhändertagande av migrantarbetares pass.

Problematiken som råder när nationslandet har valt att avstå från en konvention om likabehandling är stor, dock inte överraskande när det gäller Saudiarabien. Däremot är det problematiskt att Sverige inte skrivit på, detta kan ge tvetydiga signaler. Svenska företag då måhända inte känner sig särskilt benägna att verka för bättre villkor för migrationsarbetarna om inte ”ens” Sverige har skrivit på avtalet. Det blir svårt att avkräva de svenska företagen ansvar om inte den svenska staten tar det, som till och med varit delaktiga i utformandet av avtalet (Swedwatch 2005:20-21).

En annan konvention som är framställd av ILO som riktar sig till migrantarbetarnas rättigheter, har Sverige valt att ratificera men ännu en gång inte Saudiarabien då de istället hänvisar till Koranen samt kungadömetts konstitution som enligt regeringen är ett tillräckligt skydd för migrantarbetarna i landet. (Migrant Workers Convention 1975). Human Rights rapporter visar dock det motsatta (Swedwatch 2005:19).

4.3.1 Löner

I Saudiarabien finns inget krav på minimilön. En migrantarbetare tjänar mellan 1500 SEK och 6000 SEK per månad och oftast står företagen för försäkring och transport. Enligt de svenska företagen är det allmänt vedertaget att man får betala ut en större lön till de anställda saudierna. ”Det bara är så, det finns liksom inga regler, utan det är vad företagen kanske känner att de vill göra för en lokalt anställd” – säger VD:n för Saudi Crawford Doors Factory. ILO konventionen om diskrimineringen säger att principen om lika lön för lika arbete skall gälla (Swedwatch 2005:10-11).

Förklaringen till varför den inhemska befolkningen tjänar mer än migrantarbetarna trots att samma arbete utförs endast för att attrahera saudierna, de är vana vid en högre löneskala antyder ett annat svenskt företag. Ibland skiljer det sig så pass mycket att en saudier kan tjäna femtio procent mer än en migrantarbetare. Företagen måste enligt lag ha en viss andel saudier för att få driva sin verksamhet i landet. Samtliga svenska företag betalar högre lön till de anställda saudierna. Nog med att det inte finns någon minimilön och att arbetssysslorna inte är av bästa rang, så försvåras situationen för migrantarbetarna då fackföreningar inte är tillåtna i det saudiska samhället (Swedwatch 2005:26-27).

Migrantarbetarna som väljer att lämna familjen i hemlandet för arbete i Saudiarabien gör det för en anledning, att försörja familjen då resurserna i hemlandet inte räcker till. Oftast är migrantarbetarna skuldsatta då resan från

hemlandet till Saudiarabien samt arbetsgivarkostnader betalas i förväg. Dessa arbetare lämnar det fattiga livet till ett fortsatt besvärligt liv med olagligt långa arbetsdagar, uteblivna löner och avtal som inte håller vad som lovats skriver Human Rights Watch. Dock finns fortfarande möjligheten att försörja familjen i hemlandet.

Livet för dessa migrantarbetare är problematiskt. En stor anledning till att migrantarbetarna ofta väljer att inte föra fram sina klagomål är okunskapen om sina rättigheter som gästarbetare, okunskapen om mottagarländernas lagstiftning, samt språklig förbistring. Kunskapen som borde möjliggöras för migrantarbetarna är svår att komma åt då organisationer som arbetar för mänskliga rättigheter inte tillåts verka i Saudiarabien (Swedwatch 2005:15-18).

4.4 Fackliga rättigheter

Både fackförbund och arbetarstrejker är enligt lag förbjudna i Saudiarabien och straffen för överträdelse är hårda. År 2002 infördes det en ny lag som tillät den inhemska befolkningens löntagare att bilda en kommitté på arbetsplatser men fackföreningar och strejker är fortfarande inte tillåtna. Löntagarkommittén tillät endast saudiska medborgare som medlemmar och ännu en gång var det migrantarbetarna som diskriminerades fastän de utgör nästintill hela arbetskraften inom den privata sektorn (Swedwatch 2005:34-35).

Flera svenska anställda i de svenska företagen i Saudiarabien finner det problematiskt att fackliga organisationer inte tillåts. En del företag menar på att det inte finns möjlighet att påverka eftersom de anser att de inte har möjlighet att påverka saudiarabisk lag. Då inte fackföreningar tillåts så ställs det större krav på arbetsgivaren. Därför finns det företag som ber dess anställda fylla i anonyma formulär och anordnar brainstormingstillfällen där möjligheten ges att framföra klagomål samt förslag till förbättring av organisationen (Utrikesdepartementet 2011:12).

De arbetare som är anställda genom bemanningsföretag har inte möjligheten att få sin röst hörd då det som erbjuds av företagen är endast för deras anställda. De multinationella företagen är som tidigare nämnt medvetna om omständigheterna med bemanningsföretagen men ändå används dessa bemanningsföretag för rekrytering då de multinationella företagen inte behöver ta något ansvar för dessa arbetare (Swedwatch 2005:35).

Svårigheterna som uppstår för företagen att anpassa sig till de internationella konventionerna samt de grundliga etik-policies som finns inom organisationen blir problematiska att förhålla sig till ifall företagen fortsätter att ständigt anpassa sig till de saudiska lagstiftningarna.

5 Diskussion

Vi menar att frågor som berör jämställdhet, hälsa, barnomsorg, fattigdom, utbildning och arbetsrätt inte är isolerade problem. De är delar av samhälleliga strukturer som på olika vis hindrar människor att förändra sin situation och skapa en drägligare vardag. Multinationella företag kan öka de anställdas medvetenhet och förbättra deras kapacitet att förändra sin egen situation, vilket är ett nödvändigt steg för demokratisering och social utveckling. I social och ekonomisk alienation har människor varken möjlighet eller viljan att kräva förändring, menar vi.

Med detta klarlagt tycks det liberala statscentrerade synsättet, vari företag i stort sett utesluts ur det politiska- och samhälleliga rummet, bortse från viktiga aspekter som kan påverka demokratisering och samhällsutveckling. Som vi exemplifierat kan företag ha en tämligen direkt påverkan på samhällsutveckling och i slutändan även demokratiutveckling. Detta oavsett om internationella konventioner, stater och NGOs tilldelar multinationella företag ett politiskt aktörskap eller ej. För när multinationella företag agerar globalt och i synnerhet i fattiga och institutionellt svaga stater kommer de per automatik att agera som politiska aktörer. Som inledningsvis konstaterat, menar vi att man omöjligen kan skilja ekonomi från samhället. Företagens agerande eller icke-agerande kommer, medvetet eller omedvetet påverka människorna, samhället, staten och politiken. Det nu förhärskande relativistiska statscentrerade förhållningssättet som företag, stater och organisationer ger uttryck för är problematiskt eftersom det medför en situation där ingen aktör förutom staten egentligen hålls ansvarig. En sådan situation är, som visat, inte hållbart i länder där staten inte har resurserna som krävs eller incitament nog att förbättra arbetarnas villkor.

Den statscentrerade hållningen riskerar också att skapa en situation där ingen är villig att ta ansvar för arbetarnas rättigheter eller ta initiativ till socialt utvecklande arbete. I många fall fransäger sig företagen, i enlighet med FN-konventioner och andra avtal, politiskt aktörskap och inväntar politiska beslut istället för att själva agera. De företagen Swedwatch intervjuat tycks vara rörande överens om att arbetarnas rättigheter, arbetsförhållanden och löner bör förbättrats, men hämmas av ett system som skapar en bild av företag som passiva åskådare.

Som vi sökt påvisa med exempel från Bangladesh och Saudiarabien är inte heller goda intentioner, internationella avtal, uppsåt att inte förvärra eller uppförandekoder tillräckliga. Ofta är kunskapen om landets specifika situation

dålig och svaga grupperns intressen negligerade. Vi vill mena företag sannolikt hade intagit en mer aktiv roll i samhällsutvecklingen om de hade ålagts större ansvar från det internationella samfundet.

De exempel på företag vi här berättat om, som har agerat för att stärka arbetarnas villkor har tydligt visat att företag har kapacitet och möjlighet att förbättra situationen för sina anställda och att sådana åtaganden ofta också visar sig vara ekonomiskt lönsamma. Det är dock fortfarande så att dessa företags agerande får anses som undantag. De flesta företag gör i bästa fall precis vad som krävs vad gäller att uppfylla internationella standarder och avtal. Det huvudsakliga ansvaret är och förblir den suveräna statens.

Avslutningsvis vill vi säga att frågan om utökat aktörskap för företag är mycket komplex och mångbottnad. Att skapa ett för multinationella företag bindande internationellt regelverk har många problem utöver den uppenbara tillämpningsproblematiken. Ett internationellt regelverk som trumfar nationell lagstiftning riskerar att uppfattas som neo-kolonial. Det är inte heller troligt att internationell lagstiftning hade kunnat innefatta tillnärmelsevis alla de delar av socialt ansvarstagande. Som vi visat saknas ofta kunskap och förståelse för utsatta grupperns särskilda behov, varför dessa riskerar att falla mellan stolarna.

Frågan om som krävs för att multinationella företag ska utöka sitt sociala ansvarstagande låter vi förbli obesvarad. Klart är dock att det är av vikt att företag uppfattas och uppfattar sig själva som en del av ett samhälleligt och politiskt sammanhang och på ett effektivare vis kan ställas till svars för sitt agerande.

6 Referenser

6.1 Tryckta källor

- Ahmed, Faisal Z. - Greenleaf, Anne – Sacks, Audry, 2013. ”*The Paradox of Export Growth in Areas of Weak Governance: The Case of Ready Made Garment Sector in Bangladesh*”, *World Development*, vol. 56, s. 258-271.
- Kabeer, Naila - Mahmud Simeen – Tasneem, Sakiba, 2011. ”*Does Paid Work Provide a Pathway to Women’s Empowerment? Empirical Findings from Bangladesh*”, *IDS Working Paper*, vol. 2011, nr 375, s. 1-42
- Keohane, Robert O, 1984. *After hegemony: cooperation and discord in the world political economy*. Princeton, N.J.: Princeton Univ. Press
- Kobrin, Stephen J., 2009. ”*Private Political Authority and Public Responsibility: Transnational Politics, Transnational Firms, and Human Rights*”, *Business Ethics Quarterly*, vol. 19, nr. 3, s. 349-374.
- Paxton, Pamela ”*Gender and Democratization*” i Haerpfer, Christian W. (red.), 2009. *Democratization*. Oxford: Oxford University Press
- Rose, Richard ”*Democratic and Undemocratic States*” i Haerpfer, Christian W. (red.), 2009. *Democratization*. Oxford: Oxford University Press
- Scherer, Andreas Georg – Baumann-Pauly, Dorothée – Schneider, Anselm, 2011. ”*Democratizing Corporate Governance: Compensating for the Democratic Deficit of the Corporate Political Activity and Corporate Citizenship*”, *Business Society*, vol. 52, nr. 3, s.473-514.
- Scherer, Andreas George – Palazzo, Guido, 2011. ”*The New Political Role of Business in a Globalized World: A Review of a New Perspective on the CSR and its Implications for the Firm, Governance, and Democracy*”, *Journal of Management Studies*, vol. 48, nr. 4, s. 899-931.
- Shaham, Dahlia, 2009. ”*Foreign Labor in the Arab Gulf: Challenges to Nationalization*”, *The Fletcher School Online Journal for Southwest Asia and Islamic Civilization*, s.1-14.

6.2 Elektroniska källor

ILO 1975, *C143 - Migrant Workers (Supplementary Provisions) Convention, 1975 (No.143); Convention concerning Migrations in Abusive Conditions and the Promotion of Equality of Opportunity and Treatment of Migrant Workers.* [Elektronisk] Tillgänglig: http://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO::P12100_ILO_CODE:C143 Hämtdatum: 2013-01-03

OECD 2011, *OECD:s riktlinjer för multinationella företag.* [Elektronisk] Tillgänglig: <http://www.regeringen.se/sb/d/5467/a/14556> Hämtdatum: 2013-01-03

Sida 2009, *Korruption hindrar utveckling.* [Elektronisk] Tillgänglig: <http://www.sida.se/Svenska/Om-oss/Sa-arbetar-vi/Vart-arbete-mot-korruption/> Hämtdatum: 2013-01-03

Swedwatch, 2012, *A Lost Revolution? Empowered but trapped in poverty. Women in the garment industry in Bangladesh want more.* [Elektronisk] Tillgänglig: http://www.swedwatch.org/sites/default/files/a_lost_revolution_sw_2.pdf Hämtdatum: 2013-01-03

Swedwatch, 2005, *En vara bland andra? En rapport om migrantarbetarnas situation och svenska företag i Saudiarabien.* [Elektronisk] Tillgänglig: http://www.swedwatch.org/sites/default/files/swedwatch_-_en_vara_bland_andra.pdf Hämtdatum: 2013-01-03

Swedwatch, 2013, *Om oss.* [Elektronisk] Tillgänglig: <http://www.swedwatch.org/sv/om-oss> Hämtdatum: 2013-01-03

Swedwatch, 2010, *Passive Observers or Active Defenders of Human Rights? Corporate challenges in repressive regimes and conflict zones.* [Elektronisk] Tillgänglig: http://www.swedwatch.org/sites/default/files/SW_Report_klar_till_web.pdf Hämtdatum: 2013-01-03

Swedwatch, 2013, *Starkt fokus på kvinnors rättigheter; Uppföljning av klädföretagens CSR-arbete.* [Elektronisk] Tillgänglig: http://www.swedwatch.org/sites/default/files/swedwatch_-_starkt_fokus_pa_kvinnors_rattigheter_0.pdf Hämtdatum: 2013-01-03